

Kaczan, Anna

Obraz zwierząt we frazeologii góralskiej

Etnolingwistyka 21, 303-305

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

OBRAZ ZWIERZĄT WE FRAZEOLOGII
GÓRALSKIEJ

Maciej Rak, *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatarza (na tle porównawczym)*, Kraków: Wydawnictwo „scriptum”, 2007, 256 s.

Omawiana pozycja jest skróconą (pominięto część drugą, dotyczącą językowego obrazu świata przedstawiciela wiejskiej społeczności), wersją rozprawy doktorskiej *Językowy obraz świata utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatarza na tle kultury ludowej*, której promotorem był prof. dr hab. Józef Kaś, recenzentami zaś doc. dr hab. Anna Tyrpa i prof. dr hab. Bogusław Dunaj. Przedmiotem opisu Macieja Raka jest frazeologia animalistyczna gwar Gór Świętokrzyskich i polskiej części Podtatarza (Orawa, Podhale, Spisz). Nazwa Podtatarze jest różnie rozumiana, dlatego autor umieścił krótką charakterystykę terenu badań (s. 32–35).

Maciej Rak za cel pracy postawił sobie „określenie, które zwierzęta i dlaczego zostały utrwalone we frazeologii gwarowej”, a także „opis językowo-kulturowego obrazu zwierząt na podstawie materiału frazeologicznego” (s. 6). We *Wstępie* zastrzegł, że obok frazeologizmów analizuje również przysłowia, „gdyż granica między frazeologią a paremiologią często jest płynna” (s. 5).

Autor zebrał i opracował frazeologię animalistyczną gwar góralskich, gdyż jak słusznie zauważył, frazeologia gwarowa jest słabo zbadaną dziedziną polskiego językoznawstwa (s. 5). W swojej pracy nie ograniczył się do materiału pochodzącego z Gór Świętokrzyskich i Podtatarza – celem pracy było także „zestawienie frazeologii animalistycznej gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatarza na tle porównawczym” (s. 6). Autor wybrał do badań te tereny z tego względu, że istnieje „pilna potrzeba opracowania frazeologii gwar górzyskiej części Małopolski” (s. 32); ponadto istnieje duże podobieństwo między badanymi obszarami, które „są zamieszkałe przez grupy górskie, które łączy większa niż w innych

częściach Małopolski zachowawczość w dziedzinie języka i tradycyjnej kultury” (s. 32). Indeks związków frazeologicznych i przysłów liczący 24 strony (s. 232–256) zawiera frazeologię gwarową badanego terenu, a także frazeologię ogólnopolską oraz związki frazeologiczne z innych gwar i dialektów polskich. Rak podał ponadto frazeologizmy czeskie, górnołużyckie, kaszubskie, słowackie, białoruskie, łemkowskie, rosyjskie, ukraińskie, bułgarskie, chorwackie, serbskie, słoweńskie, angielskie, niemieckie, francuskie, łacińskie i inne.

Autor wydzielił związki frazeologiczne wspólne i związki charakterystyczne dla gwar obu regionów. Wśród frazeologizmów wspólnych wyróżnił frazeologię: (1) naturalną, np. *niemy jak ryba*, *huczy jak w ulu*; (2) biblijną, której w gwarach, w porównaniu z językiem ogólnym, jest znacznie mniej, np. *ktos chodzi jak zbitkana owca*, *wilk w owczej skórze*; (3) pochodzenia łacińskiego, czyli kalki przysłów, np. *Nie mieszaj się z plewami, bo cię świnię zjedzą*, *Trafiło się jak ślepej kurze ziarno*; (4) utrwalającą przynależność do jednego kręgu kulturowego, np. patriarcalizm w przysłowia *Bieda w tej chałupie, w której baba chodzi w gaciach*, *Bieda temu domowi, gdzie krowa przykazuje wołowi*; (5) o rodowodzie słowiańskim, czyli motywowane słowiańskimi wierzeniami i mitologią, np. *wieje jakby się ktoś powiesił*, *ktos czeka jak kania dżdżu*. Związki frazeologiczne charakterystyczne dla gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatarza Rak podzielił na grupy: (1) jednostki – pojedyncze wyrazy lub całe frazeologizmy – zapożyczone z innych języków, np. *ktos wyzdaja się jak opica*, *pójdzie w raję* „przestał zajmować się rodziną i obowiązkami”; (2) utrwalające realia geograficzne, np. *ktos doprowadzi kogoś do Morawicy*, czyli do obłędu, gdyż w wymienionym mieście znajduje się szpital psychiatryczny. Frazeologizmy utrwalające realia kulturowe badanych terenów odnoszą się do wiejskich realiów, zawierają odniesienia do zbójnictwa (to jeden z najważniejszych składników kultury ludowej Podtatarza), utrwalają nazwiska postaci historycznych, legendarnych i anegdotycznych, np. cesarza Franciszka Józefa I. Zbiór ostatni stanowią przykłady charakterystyczne dla Gór Świętokrzy-

skich i Podtatrza, a niemieszczące się w wymienionych punktach, np. *ktos bierze nogi na ramię*.

Materiał poddany analizie został zebrany głównie metodą kwestionariuszową w latach 2004–2006 przez samego autora „czynnego użytkownika gwary świętokrzyskiej mającego wykształcenie filologiczne” (s. 18) i studentów PPWSZ w Nowym Targu. *Kwestionariusz do badania gwarowych związków frazeologicznych. Frazeologia animalistyczna*, także instrukcję do *Kwestionariusza*, informującą m.in. o doborze informatorów, Rak zamieścił na końcu książki. Autor przeprowadził także wywiady dialektologiczne, dzięki którym pozyskał kilkadziesiąt związków frazeologicznych, wykorzystał ponadto słowniki i teksty gwarowe (m.in. *Słownik gwar polskich* PAN, *Nową księgę przysłów polskich i wyrażeń przysłowiowych* pod red. Juliana Krzyżanowskiego, *Słownik gwary spiskiej i Słownik gwary orawskiej* Franciszka Fitaka) oraz gwarową literaturę pisaną, ale w niewielkim stopniu wzbogacił one korpus badań frazeologizmów. Wykorzystując różne metody pozyskiwania danych, Maciej Rak nie tylko zgromadził bogaty materiał gwarowy – około 1200 jednostek frazeologicznych zawierających nazwę zwierzęcia (np. *ktos hipnie jak ryś*, *masny jak niedźwiedź w jesieniu*), nazwy zwierzęcych części ciała (np. *końska szczeka*, *cielęce oczy*), a także jednostki, które nie zawierają nazwy zwierzęcia, ale wyraźnie do niej odsyłają (np. *brudno jak w chlewie*, *ktos stuli uszy po sobie*) – lecz co równie ważne – na jego podstawie opisał językowe obrazy zwierząt. Są to (do czego przyznaje się sam autor na s. 25) charakterystyki niepełne, gdyż opierają się tylko na jednym typie danych językowych¹, mimo to obszerne, gdyż Rak zgodnie z postulatami *definicji kognitywnej* autorstwa Jerzego Bartmińskiego wykorzystał w swej pracy przesady, wierzenia i praktyki związane ze światem zwierząt. Autor często przytacza w swych analizach obszerne (czasem nawet

zbyt obszerne) fragmenty pieśni ludowych, bajek, legend, m.in. z prac Oskara Kolberga, Władysława Siarkowskiego, Kazimierza Moszyńskiego, Barbary Bazińskiej, bowiem bez wprowadzenia tła kulturowego sens licznych frazeologizmów byłby niejasny, a często nawet niezrozumiały.

Na podstawie zebranego materiału Maciej Rak odtworzył ludową kategoryzację językowego obrazu świata zwierząt. W rozdziałach analitycznych przedstawia kolejno: zwierzęta domowe, gospodarskie (hodowlane), dzikie, egzotyczne; ptaki hodowlane, dzikie; gady; ryby; robaki (owady) i inne zwierzęta.

„Najliczniejszą grupę gwarowych frazeologizmów animalistycznych stanowią jednostki zawierające nazwy zwierząt domowych, około 150 związków frazeologicznych i wariantów dotyczy psa, a 100 kota” (s. 39). Wśród zwierząt gospodarskich pojawia się koń, bydło, świnia, owca i koza, które w książce opisano łącznie, m.in. ze względu na podobne przeznaczenie. Wilk, niedźwiedź, zając, mysz to zwierzęta dzikie, które mają utrwalony portret językowo-kulturowy (bogactwo frazeologizmów), zaś lis, borsuk, dzik, tur, sarna, wiewiórka, kret zdecydowanie rzadziej pojawiają się we frazeologizmach. W górskiej frazeologii gwarowej pojawiają się także (w wyniku „oddziaływania polszczyzny ogólnej, przekazu biblijnego oraz wędrownych motywów bajkowych” s. 117) zwierzęta egzotyczne: osioł, lew, małpa, słoń. Wśród ptaków hodowlanych bogactwem frazeologizmów wyróżnia się obraz kury, we frazeologizmach dotyczących ptaków hodowlanych pojawia się także kaczka, geś, indyk, gołąb. Ptaki dzikie pojawiające się w górskiej frazeologii gwarowej to wróbel, jastrząb, kania, orzeł i inne. „Z ludowej klasy gadów we frazeologii gwarowej pojawiają się: żaba (ropucha), wąż (żmija), jaszczurka, żółw oraz smok” (s. 143). Frazeologizmy z nazwami ryb i innych zwierząt (raka, ślimaka) są znacznie rzadsze. Co do owadów, pojawiają się odwołania do tych, które są zwią-

¹ Powstaje coraz więcej prac opierających się na jednym typie danych, np. na frazeologizmach, por. Anna Krzyżanowska, *Polska i francuska frazeologia śmierci*, Lublin 1999; Alicja Nowakowska, *Świat roślin w polskiej frazeologii*, Wrocław 2005; Jerzy Treder, *Nazwy ptaków we frazeologii i inne studia z frazeologii i paremiologii polskiej*, Gdańsk 2005.

zane w jakiś sposób z człowiekiem, a więc do wszy, muchy, pszczoły.

Sposób opisu językowych obrazów zwierząt zależy od ilości materiału – opis zwierząt, do których odnosi się znaczna liczba frazeologizmów, autor ujął w 9 faset: miejsce życia, przeznaczenie zwierzęcia, zachowanie, wygląd, cechy intelektualne i cechy charakteru mu przypisywane, stosunek człowieka do zwierzęcia i zwierzęcia do człowieka, stosunek opisywanego zwierzęcia do innych zwierząt, zwierzę w kulturze ludowej. Wymienione fasety zostały wyróżnione przy opisie zwierząt domowych i hodowlanych, do których odnosi się zdecydowana większość frazeologizmów, co potwierdza antropocentryczny charakter języka. Obraz zwierząt, których dotyczy mała liczba jednostek, Rak przedstawił „w formie opisowej łączącej rozważania nad motywacją frazeologizmów z kulturową rolą zwierzęcia, do którego odnosi się dany związek frazeologiczny” (s. 30). Każdy większy podrozdział jest zakończony „definicją frazeologiczną” (s. 30), która stanowi kwintesencję językoculturowego obrazu danego zwierzęcia, zrekonstruowanego na podstawie zebranego materiału frazeologicznego, np.: „Wilk to drapieżne, żarłoczne i ciągle głodne dzikie zwierzę. Wilk poluje na owce, ale zagraża również człowiekowi. Wrogiem wilka jest pies. Ludzie bardzo boją się wilka, dlatego nie wymieniają nawet jego nazwy” (s. 102); „Gołąb to ptak delikatny, kochający, dobry i czuły. Jego pióra są najczęściej białego koloru” (s. 134); „Wąż jest obrzydli-

wym, złym, podstępny i niewdzięczny gadem” (s. 151).

Tematyka zwierzęca była już niejednokrotnie podejmowana w licznych pracach. Maciej Rak doskonale zdaje sobie z tego sprawę – we *Wstępie* odnotował najważniejsze pozycje poświęcone tej problematyce (s. 9–12), ponadto w rozdziałach analitycznych, w przypisach odsyła do prac innych autorów dotyczących opisywanego zwierzęcia.

Prezentowana książka ma charakter etnolingwistyczny i z pewnością zainteresuje każdego językoznawcę. Wartość pracy podnosi skrupulatnie zestawiony indeks nazwisk oraz indeks związków frazeologicznych i przysłów. Na uwagę zasługuje bogata bibliografia (s. 199–225), zastanawia jednak, dlaczego autor, wymieniając niektóre pozycje, używa dat kolejnych wydań, zamiast roku wydania pierwszego? Na przykład przy tomie *Językowy obraz świata* pod red. Jerzego Bartmińskiego jest rok 2004 (pierwsze wydanie – 1990), *Słownik symboli* Władysława Kopalińskiego jest opatrzony rokiem 2001 (pierwsze wydanie to rok 1990). Praktyka ta, coraz częściej pojawiająca się w pracach naukowych, jest nie do przyjęcia, gdyż wprowadza w obieg mylące informacje.

Maciej Rak w *Zakończeniu* zwraca uwagę na „potrzebę pilnego gromadzenia frazeologii gwarowej poszczególnych regionów” (s. 182). Omawiana pozycja jest dobrym przykładem, jak należy to czynić.

Anna Kaczan

WIZJA ŚWIATA UTRWALONA W BAROKOWEJ FRAZEOLOGII RELIGIJNEJ

Dorota Adamiec, *Frazeologia religijna okresu baroku (na tle tendencji kulturowych epoki)*, Kraków: Wydawnictwo Lexis, 2007, 208 s.

W pracach językoznawczych dotyczących historii polszczyzny niejednokrotnie podkre-

ślano, że powiększanie zasobu leksykalnego było jedną z istotnych tendencji rozwojowych języka. Dotychczas głównym przedmiotem zainteresowania była jednak leksyka, natomiast związkom frazeologicznym poświęcono stosunkowo niewiele uwagi. Tę lukę w badaniach stara się uzupełnić książka Doroty Adamiec.

Autorka, zgodnie z sugestią zawartą w tytule pracy, dąży do charakterystyki frazeologizmów utrwalonych w polszczyźnie doby baroku (od początku XVI w. do lat 50. XVIII w.), a dotyczących tematu szczególnie ważnego